

KÂLÛ BELÂ (A'RÂF, 7/172) ÂYETİNİN FARKLI BİR YORUMU

Ömer AYDIN (*)

Özet

A'râf Sûresi 172. âyet hakkında şimdiye kadar müfessirler tarafından yapılan iki yorum vardır. Ne var ki yapılan bu yorumlar ikna edici görünmemektedir. Bir yoruma göre Cenâb-ı Hak, insanlar filen dünyaya gelmeden önce, Allah rûhlar âleminde insanları zerreler halinde yaratmış ve onlardan mîsâk veya 'ahd (söz) almış, "Ben sizin Rabbiniz değil miyim" demiş, onlar da "Evet" diyerek tasdik etmişlerdir. İkinci yoruma göre ise bu mîsâk/ahd (söz), insanlar bedenleriyle bu dünyaya gelmelerinden önce değil babalarının sulblerinde ve annelerinin rahminde alınmıştır. Bu makalede önce bu iki yorum ve dayandıkları deliller hakkında genel bilgi verilecek, daha sonra bu âyetin düşündüğümüz farklı yorumu verilerek hem daha önceki yorumların neden doğru olmadıkları gösterilecek hem de yaptığımız yeni yorumun tutarlılığı açıklanmaya çalışılacaktır. Bu mâkalede yegâne amacımız, söz konusu âyetten Allah'ın mesajının doğru anlaşılmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Kâlû Belâ, Mîsâk, Ahd, Âdem, Elest.

A Different Commenting on the Verse Al A'raf 7/172

Abstract

Comments on the verse al-A'raf 172 by the commentators does not seem to be persuasive. There are two interpretations of this verse. First interpretation is that God asked people whether He was their Lord (=alastu bi rabbikum?) before they being sent into the world. It is assumed that human beings were created in very small size, about the size of ants. According this interpretation when our Lord brought forth descendants from the loins of Adam's children, and made them testify against themselves, (He said): Am I not your Lord? They replied: "We bear witness that you are". (al-A'raf, 7/172) In that event people chose to take the responsibility of the trust on themselves, that is, the responsibility of being conscious beings with reason. The second interpretation is that there is no such event in the world of spirits, and Allah did not aforesaid take a covenant from the children of Adam. On the contrary, this covenant came true in this world in the wombs of mothers. In this study we principally will give information on this two interpretations and theirs proofs, and we will examine these proffs. Then we will explain our opinion and our comments on this verse.

Key Words: Qâlû Belâ, Covenant, witness, Adam, Alast.

*) Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi
(e-posta: omeray@istanbul.edu.tr)

Giriş

Kur'ân-ı Kerim, kendi kendini açıklayan bir kitaptır. Zira Cenâb-ı Hakk, pek çok âyette Kur'ân-ı Kerim'i *mubîn*¹ ve *mufassal*² olarak nitelendirmektedir. Çünkü Kur'ân, insanlara düşünüp anlamaları ve hükümlerini hayata geçirmeleri için indirilmiştir³. Bu yüzden Kur'ân anlaşılmanmaya başlayınca İslâm âlimleri Kur'ân'ı anlamaya, anlatmaya ve yorumlamaya çalışmışlar ve bu uğurda pek çok eser vücuda getirmişlerdir. Zaman zaman farklı kanaatler bildirmişlerdir. Onların yaptıkları çalışmaların elbette önemli bir ilmi kıymeti ve değeri vardır. Ayrıca bu eserler, ilim adamları için her zaman başvuru kaynaklarıdır. Ancak onların yazdıkları her şeyi, araştırıp incelemeden değişmez hakikat kabul etmek doğru değildir. Çünkü o eserlerin yazıldığı tarihî, kültürel ve sosyal ortamı araştırdığımızda, onlara bazı hususlarda ihtiyatla yaklaşmamız kaçınılmazdır. Bu cümleden olarak, söz konusu tefsir kaynaklarının çoğunun, sahih olmayan rivâyetlerin etkisiyle A'râf Sûresi 172. âyeti yanlış yorumladıklarını düşünüyoruz. Üstelik bu yanlış anlamının günümüzde yapılan Kur'ân-ı Kerim meâllerinin kahir ekseriyetine yansımış olduğunu görüyoruz⁴.

Şunu da belirtmek isteriz ki, el-Kurtubî (ö. 671/1273)'nin de işaret ettiği gibi⁵, söz konusu âyetin anlaşılması gerçekten zordur. Kur'ân'ı anlamaya dair bir yöntemi olmayan, Kur'ân'ın rûhundan uzak olan ve en olumsuzu öncekilerin söylediklerine körü körüne bağlanıp her söyleneni doğru kabul eden kişi, sahih olmayan rivâyetlerin mahkumu olur ve hakikate ulaşamaz. Özellikle Kur'ân yorumcusunun, Kur'ân'ın nuzûl ortamını ve İslâm kültür tarihini çok iyi bilmesi gerekir. Bunun yanı sıra, İslâmî ilimlerin ne zaman ve nasıl teşekkül ettiğini, tefsir, hadis, tarih ve siyer kitaplarının hangi ortamlarda yazıldıklarını ve muhtevalarını çok iyi bilmesi gerekir.

Konumuz olan A'râf sûresi 172. âyetin metni ve tefsir kaynaklarındaki yorumlara dayalı olarak yapılan meâli şöyledir:

*Rabb'in, Âdem oğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini almış ve: "Ben sizin Rabb'iniz değil miyim?" diye onları kendilerine şahit tutmuştu. "Evet, (buna) şahidiz!" dediler. Kıyâmet günü "Biz bundan habersizdik!" demeyiniz. Yahut: "(Ne yapalım) daha önce babalarımız (Allah'a) ortak koştu, biz de onlardan sonra gelen bir nesil old(uğumuz için öyle yapt)ık. (Gerçekleri) iptal edenlerin yaptıkları yüzünden bizi helâk mi ediyorsun?" demeyiniz diye.*⁶

1) Yûsuf, 12/1; el-Hicr, 15/1; eş-Şu'arâ, 26/2; en-Neml, 27/1; el-Kasas, 28/2; Yâsîn, 36/69; 43/2.

2) Hûd, 11/1; Fussilet, 41/3, 44.

3) el-Bakara, 2/44, 73, 242; en-Nisâ, 4/82; Muhammed, 47/24 vb.

4) Bu konuda ayrıca yüksek lisans ve doktora tezleri yapılmıştır. Bunlarda söz konusu yorum kabul edilmiştir. Bk. Ekrem Özer, *Kur'an-ı Kerim'de Ahid*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sos. Bil. Ens., Erzurum 1995; Şemsettin Işık, *Kur'an'da Kalu Bela Olayı*, Ankara Üniv. Sos. Bil. Ens., Ankara 2000.

5) Bk. el-Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Beyrut 1988, VII/199.

6) el-A'râf, 7/172.

İslâm düşünce tarihinde bu âyette söz edilen olay için *mîsâk*, *kâlû belâ*, *ahid*, *belâ ah-di*, *rûz-i elest*, *bezm-i ezel*, *bezm-i elest*, *elestu devri*⁷ gibi isimler kullanılmıştır.

a) Müfessirlerin Yorumları

1) Birinci Yorum ve Delilleri

Bu yoruma göre Allah Teâlâ, insanlar dünyaya gelmeden önce onları Âdem'in sulbünden çıkararak zerrelere hâlinde yaratmış ve onlara hitap ederek, kendilerinin Rabbi olduğuna şahitlik ettirmiştir. Buna göre Allah, bedenlerden önce rûhları yaratmış ve onlara “*Ben sizin Rabbiniz değil miyim?*” demiş, onlar da “*Evet! Şâhit olduk*” demişler⁸.

Bu yorum taraftarlarından bazılarına göre zerrelere buluş çağına ulaştırılarak hitap edilmiştir. Bazılarına göre hitap cesetlere değil, Allah'ın hitabını anlayacak hale getirilen rûhlara yapılmıştır. Diğer bir gruba göre ise böyle hitap söz konusu olmayıp, Allah sadece iki sınıf insan yaratmış “Şunlar cennetlikler; şunlar da cehennemlikler” demiştir. Bazılarına göre ise, insanlara dünyadaki durumları ve ecelleri sunulmuştur⁹.

Bu görüş sahiplerine göre *mîsâk*ın nerede alındığı da tartışmalıdır. Rivâyetlerde ‘Arafat yakınlarında Na’mân denilen bir yer, Âdem (a.s.)’in indiği Hind, Mekke ile Tâif arasında bir yer veya dünyâ semâsında olmak üzere dört farklı yer zikredilmektedir¹⁰.

Bu yorumu ileri sürenler delil olarak birçok hadis zikretmişlerdir¹¹. Bunların başında Hz. Ömer (r.a.)’den yapılan şu rivâyet gelmektedir. Hz. Ömer (r.a.)’e bu âyetten sorulunca şu cevabı vermiştir:

“Bu âyetten Resûlullah (s.a.)’a sorulduğunda onun şöyle dediğini duydum: “Allah Teâlâ, Âdem’i yarattı; sonra sağ eliyle onun sırtını sıvazlayıp ondan bir zürriyet çıkardı ve “Bunları cennet için yarattım. Bunlar cennetliklerin ameliyle amel edecekler” dedi. Sonra (tekrar) Âdem’in sırtını sıvazladı ve ondan bir zürriyet daha çıkardı ve “Bunları da cehennem için yarattım. Bunlar cehennemliklerin ameliyle amel edecekler” dedi. Bunun üzerine orada bulunanlardan bir adam şöyle dedi: “Ey Allah’ın Elçisi! Öyleyse amel niye?”. Resûlullah (s.a.) ise şöyle dedi: “Allah bir kulu cennet ehli olarak yaratınca, ona cennetliklerin amelini işletir; o da cennet ehlinin ameli üzere ölünce Allah da onu cennetine koyar. Bir kulu da cehennem ehli olarak yaratınca, ona da cehennemliklerin ame-

7) Bk. Yusuf Şevki Yavuz, “Bezm-i Elest”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1992, VI/106; Ateş, Süleyman, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul 1989, III/413.

8) et-Taberî, Ebû Cafer İbn Cerîr Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, *Câmîü'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur’ân*, Beyrut 1988, VI/110-111; el-Mâtürîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sünne*, Tah.: Fâtuma Yûsuf el-Haymî, Beyrut 2004, II/304; İbn Kesîr, Ebu’l-Fidâ İmâdüddin İsmail b. Ömer, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, Kahire: Dâru’s-Şa’b (tsz.), III/500; el-Kurtubî, *el-Câmi’*, VII/199-200; el-Beydâvî, *Tefsîr*, II/334-35; Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini*, İstanbul 1982, III/2328-2331.

9) Bk. el-Mâtürîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sünne*, II/304; el-Mâverîdî, Ebu’l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb, *en-Nüket ve’l-Uyûn*, Beyrut 1992, II/277-278; el-Kurtubî, *el-Câmi’*, VII/200.

10) Bk. et-Taberî, *Câmîü'l-Beyân*, VII/111; el-Begavî, *Tefsîr*, III/298-99; İbn Kesîr, *Tefsîr*, III/501; el-Kurtubî, *el-Câmi’*, VII/200-201.

11) Bu hadisler hakkında bk. et-Taberî, *Câmîü'l-Beyân*, VI/111-118; İbn Kesîr, *Tefsîr*, III/500-506; es-Suyûtî, Celâleddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *ed-Dürri’l-Mensûr fî’l-Tefsîri’l-Me’sûr*, Beyrut 1990, III/258-265.

lini işler. O da cehennemliklerin bir ameli üzere ölünce, Allah da onu cehenneme sokar.”¹²

Bu hadisi delil olarak kullananlar, hadisin sahîh olduğunu kabul etmişlerdir ve Resûlullah’ın yaptığı tefsirin tenkit edilemeyeceğini söylemişlerdir¹³.

Bu görüş sahiplerinin zikrettikleri diğer bir hadis ise şudur: Ebû Hureyre’den rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle demiştir:

“Allah, Âdem’i yarattığı zaman, onun sırtını sıvazladı ve sırtından kıyâmet gününe kadar onun soyundan gelecek olan her can düştü.”¹⁴

Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1210), bu ilk yorumun müfessirlere ve hadisçilere ait olduğunu söyler¹⁵.

Yukarıda aktarılan ve aktarılmayan ancak tefsirlerde zikredilen hadislerin bu âyetle hiçbir ilgisi yoktur. Hadislerin konusu ile âyetin konusu birbirinden farklıdır. Dolayısıyla söz konusu hadislere dayanarak âyeti anlamak ve doğru yorumlamak mümkün değildir.

2) İkinci Yorum ve Delilleri

İkinci yoruma göre Allah Teâlâ, Âdem’den zürriyeti/çocukları babalarının sulblerinden çıkarmıştır. Şöyle ki Allah Teâlâ, onları nutfe/meni olarak çıkarıp annelerinin rahimlerine koymuştur. Sonra onları mudga, alaka yapmış, daha sonra tam bir insan haline getirmiş ve yaratılışlarını tamamlamıştır. Bunun üzerine onları, kendilerinde oluşturduğu delillerle Kendisinin varlığına, birliğine, yaratmasının hayranlık verici ve sanatının akıl almaz olduğuna şahit tutmuştur. Bu şahitlikle onlar, dil ile ifade etmeseler de, sanki “Evet!” demişlerdir¹⁶.

Bu görüş taraftarları, Kur’ân’dan şu âyetleri delil getirirler:

“Sonra, duman halinde bulunan göğe yöneldi, ona ve yeryüzüne, ‘İsteyerek veya istemeyerek buyruğuma gelin’ dedi. İkisi de, ‘İsteyerek geldik’ dediler”¹⁷

“Bir şeyin olmasını istediğimiz zaman sözüümüz sadece ona ‘Ol!’ dememizdir ve o hemen olur.”¹⁸

Bu âyetleri delil getirenler, bu tür mecâz ve isti’ârelerin Arapça’da çok olduğunu, dolayısıyla A’râf süresi 172. âyetini de bu mânâya hamletmek gerektiğini ifade etmişlerdir¹⁹.

12) İmâm Mâlik, *Muvatta’*, Kader 2; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I/298; V/189; VI/110; VII/372.

13) er-Râzî, Fahrudin, *Mefâîthu’l-Gayb*, Beyrut 1990, XV/43.

14) Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I/298; V/189; VI/110; VII/372.

15) er-Râzî, *Mefâîthu’l-Gayb*, XV/39.

16) el-Mâtürîdî, *Te’vilâtu Ehli’s-Sünne*, II/304; el-Mâverdî, *en-Nüket ve’l-Uyûn*, II/277-278; er-Râzî, *Mefâîthu’l-Gayb*, XV/41-42.

17) Fussilet, 41/11.

18) en-Nahl, 16/40.

19) er-Râzî, *Mefâîthu’l-Gayb*, XV/39.

Burada şunu kesinlikle belirtmeliyiz ki, müfessirlerin çoğunluğu tarafından aktarılan ve kabul gören birinci yorumun aksine itikâdî alanda çığır açmış olan büyük âlim ve müfessir İmâm Ebû Mânsûr el-Mâtürîdî (ö. 333/944), bu ikinci görüşün âyetin siyâkına uygunluğu bakımından birinciye göre daha doğru olduğunu belirtmektedir²⁰.

Fahreddîn er-Râzî, bu görüşün nazara/akıl yürütmeye ve ma'kûlata/aklî izahlara önem verenlere ait olduğunu söyler ve bunun kesinlikle ta'n edilmediğini (çürütülmediğini) belirtir. Ayrıca o, bu ikinci görüş doğru kabul edilse bile, bunun birinci görüşün doğruluğuna mânî olmayacağını da söyler²¹. Ancak böyle bir durum doğru olamaz. Zira bu iki görüş birbirinden farklı olup bunların telifi mümkün değildir. Çünkü şunu iyi bilmek gerekir ki, Allah Teâlâ'nın bu ikisi görüşü birden murâd ettiğini söylemek doğru değildir. Dolayısıyla burada Allah'ın kelâmının tek bir mânâsı vardır.

İkinci yorum genel olarak Mu'tezile'ye, özellikle ez-Zemahşerî (ö. 538/1144)'ye atfedilir. Ancak yukarıda da işaret ettiğimiz üzere, bundan önce el-Mâtürîdî'nin ikinci görüşü tercih ettiğini unutmamak gerekir.

Fahreddin er-Râzî, *Tefsîr*'inde Mu'tezile'nin, birinci görüşün doğru olmadığı konusunda ittifak ettiklerini söyler ve onların buna dair ileri sürdükleri delilleri nakleder. Bu deliller özet olarak şöyledir:

1) Âyetteki *min zuhûrihim* ifadesi, *iz ahaze* ifadesinden bedeldir. Buna göre mânâ, "*Âdem oğullarının sırtlarından almıştı*" şeklinde olur. Dolayısıyla Allah Teâlâ, Âdem'den bir şey çıkardığını zikretmemiştir.

2) Allah, Âdem'in sırtından bir şey çıkarmayı kastetseydi, *min zuhûrihim* (sırtlatın-dan) yerine, *min zahrihî* (sırtından) derdi. Aynı şekilde *zürriyyetehüm* demeyip *zürriyyetehû* derdi.

3) Allah, bu zürriyyetin "*Daha önce atalarımız şirk koşmuştu*"²² dediklerini nakletmiştir.

4) Mîsâk, ancak akıllı olanlardan alınır. Eğer zerrelere akıllı olsalardı, verdikleri sözü hatırlarlardı. Çünkü bir kimsenin kendisi için çok önemli ve büyük olan böyle bir hâdiseyi tamamen unutmaması mümkün değildir.

5) Allah'ın yaratmış olduğu mahlukatın tamamı, çok büyük ve aşırı sayıdadır. Âdem'in küçük sulbünün böylesi bir kalabalığı alması uzak bir ihtimaldir.

6) Hayat, akıl ve kavrayış olması için bünye olması gereklidir. Zerrelere ise böyle bir durum söz konusu değildir.

7) Cenâb-ı Hak, o zaman bu mîsâkı ya o vakitte onların aleyhine delil olsun diye ya da bu dünyaya gönderildikten sonra delil olsun diye almıştır. Birincisi bâtıldır; ikincisi de mümkün değildir. Çünkü bu mîsâkı dünyada hatırlamamaktadırlar.

20) el-Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, II/305.

21) er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XV/42.

22) el-A'râf, 7/173.

8) Çocuklar bile mükellef değilken, durumları çocuklarınkinden daha aşağıda olan zerrelerden nasıl mîsâk alınsın.

9) Allah, insanın “*Atılan bir sudan yaratıldığını*”²³ söyler. Eğer zerrelerden mîsâk alınmış ise, insan bu atılan sudan yaratılmamış demek olur ki, bu Kur’ân’a aykırıdır²⁴.

ez-Zemahşerî’nin konu ile ilgili yorumu ise şöyledir:

Bu olay, yani “*Ben sizin Rabbiniz değil miyim? Evet şahit olduk*” ifadesi, *temsîl*/sembol ve *tahyîl*/kurgu kabilindedir. Bu, Allah’ın onlara ‘Rabb ve bir olduğuna dair deliller göndermesi’ demektir. Onlarda bulunan akıl ve basîret de bu delillere şahitlik etmiştir. Böylece Allah, o delilleri hidâyet ile dalâleti birbirinden ayıracak bir ölçü kılmıştır. Bu şekilde sanki onları kendilerine şahit tutmuş, onlara bunu ikrâr ettirmiş ve ‘Ben sizin Rabbiniz değil miyim?’ demiş, onlar da ‘Evet! Sen bizim Rabbinizsin; kendimize şahitlik ettik ve Senin birliğini ikrâr ettik’ demişlerdir. ez-Zemahşerî, bu temsîl tarzının Allah ve Resûlü’nün kelâmı ile Arap kelâmında çok bulunduğunu belirterek çeşitli örnekler verir²⁵.

el-Mâturîdî, Mu’tezile ve ez-Zemahşerî’nin görüşü, birinci görüşe göre Kur’ân’ın rûhuna daha uygun görüyor. Onlar, birinci görüşün doğru olmadığını anlamışlar ve buna dair deliller sunmuşlardır. Bazı çağdaş müfessirler de ez-Zemahşerî’nin görüşünü benimsemiştir²⁶.

Fakat ikinci yorum, birincisine göre daha doğru görünmekle ve ileri sürdüğü delillerin büyük bir kısmı da kabul edilebilir nitelikte olmakla birlikte, bizce Kur’ân’ın mesajını yansıtmamaktadır. İkinci yorum sahipleri de birinci yorumun etkisinde kalarak âyetin ilk cümlesinin insanın üremesi ve ana rahmindeki biyolojik gelişimi ile ilgili olduğunu zannetmişlerdir. Bu durumda, rûhlar âleminde zerreler halinde mîsâk alınması ile baba sulbünde veya ana rahminde mîsâk alınması arasında hiçbir fark yoktur. Zira her ikisi de insan tarafından hatırlanmamaktadır. Şu halde âyet başka bir şeyden bahsediyor olmalıdır.

b) Farklı Bir Yorum

Konumuz olan el-A’râf sûresi 172. âyeti, hiçbir rivâyete dayanmadan sadece Kur’ân âyetlerinden hareketle anlamaya ve yorumlamaya çalışmak, ilâhî mesajın anlaşılması bakımından daha doğru sonuçlara ulaştıracaktır. Çünkü tefsirlerdeki rivâyetlerin ve yorumların, âyetin vermek istediği mesaj ile bir ilgisi olmadığı gibi, bu rivâyet ve yorumlara dayanarak âyete birçok ilave yapılmıştır. Başka bir ifadeyle, âyet hakkında zorlama yorumlarda bulunulmuştur. Bu yüzden âyetin doğru anlaşılabilmesi için öncelikle cümle cümle meâlini verip daha sonra tahlil etmeye çalışacağız.

Şunu hemen belirtelim ki, âyetteki ilk cümlelerin müfessirler tarafından yanlış anlaşıldığını düşünüyoruz. Eğer bu cümle doğru anlaşılırsa, âyetin takip eden kısımlarının da

23) el-Târk, 86/6.

24) er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XV/39-41.

25) ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed, *el-Keşşâf*, (tsz.), II/310.

26) Bk. Ateş, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*, III/414.

doğru anlaşılacağı ve daha sonraki âyetle bağlantısının doğru bir şekilde kurulacağı kanaatindeyiz. Bize göre bu cümle hiçbir ilave ve çıkarma yapılmadan şu şekilde tercüme edilebilir:

a) *Senin Rabb'in, âdemoğullarının sırtlarından zürriyetlerini aldı.*

Bu tercüme okuduğumuzda ilk bakışta bir şey anlaşılabilir. Ama âyeti sibâk ve siyâkiyla değerlendirdiğimizde ve Kur'ân bütünlüğü içinde anlamaya çalıştığımızda, hiçbir zorlama ve sıkıntıya düşmeden gayet kolay anlayabiliriz.

Şu halde Allah Teâlâ, "âdemoğullarının sırtlarından zürriyetlerini aldı" ifadesiyle neyi kastetmiştir? Âyetin doğru anlaşılması bu sorunun cevabında yatmaktadır.

Kur'ân-ı Kerim'in birçok âyetinde ifade edildiği üzere, bazı insanlar/âdemoğulları, kendilerine Allah'ın elçileri mesajlar getirdiklerinde, "*Biz geçmişteki atalarımızdan böyle bir şey duymadık*"²⁷, "*Biz sadece atalarımızı yapar bulduğumuz şeye uyarız*"²⁸ diyerek, sorumluluğu ve suçu atalarının/babalarının üzerlerinde atarlardı. Bunun üzerine Cenâb-ı Hakk da, onların babalarına yükledikleri bu suçlamayı babalarının sırtlarından aldığı ifade etmiştir. Buna göre âyet, müfessirlerin yaptığı birinci yorumda olduğu gibi, insanların zerrelere halinde Âdem (a.s.)'in sulbünden çıkarılmasından söz etmez. Yine ikinci yorumda olduğu gibi, âyet insanın üremesinden ve biyolojik gelişim safhalarından da bahsetmez. Bu âyeti kelime kelime tahlil edersek yaptığımız yorumun ve tercümenin doğruluğu ortaya çıkacaktır:

1) Öncelikle bu âyet, "*ve iz*" şeklinde '*vâv/ve*' ile başladığı için bir önceki âyetle bağlantılıdır. Ne var ki müfessirler, *iz* edatına zaman mânâsı vermişlerdir. Bu yüzden de meâllerde genellikle "bir zamanlar", "vaktiyle" şeklinde tercüme edilmiştir. Halbuki *iz* edatı, bazen tahkik edatı olan *kad* anlamında sözü kuvvetlendirmek için kullanılır²⁹. *İz* edatını 'bir zamanlar' mânâsına alarak âyette olmayan dünyaya gelmeden önceki bir zamanda 'rûhlar âlemi'ni âyete ilave etmek sûretiyle, insanların Âdem'in belinden alındığını söylemek âyette olmayan hususları âyete eklemektir. Hâlbuki ne bu âyette ne de Kur'ân'ın tamamında insanların dünyaya gelmeden önce böyle bir âlemde yaratıldıklarına işaret eden bir delil yoktur. Öte yandan *iz* kelimesini zaman mânâsında alsak bile, bu, 'insanlar bu dünya hayatında iken bir zamanlar' mânâsında alınabilir.

2) Âyette *sulb* veya *bel* kelimesi geçmediği halde *zuhûr* (tek. *zahr*) kelimesine bu anlamlar verilmiştir. Halbuki Kur'ân'da kullanılan bu kelimeler hiçbir zaman *sulb* veya *bel* anlamında kullanılmamış, sadece "sırt, arka" vb. mânâlarda kullanılmıştır³⁰.

3) Müfessirler, *zuhûr* kelimesinden sonra gelen *zürriyet* kelimesinin 'insanın üremesi' ile ilgili olduğu zehâbına kapılmışlardır. Oysa Kur'ân'da *zürriyet* kelimesi hiçbir âyette 'insanın üremesi' veya 'üreme safhaları' anlamında kullanılmamıştır. Kur'ân'da

27) el-Mü'minûn, 23/24; el-Kasas, 28/36.

28) el-Bakara, 2/170; el-Mâide, 5/104.

29) Bk. es-Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, II/159.

30) el-İsfahânî, el-Huseyn b. Muhammed er-Râgıb, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, İstanbul 1986, 473-75.

geçen bütün *zürriyet* kelimeleri *nesil*, *soy* ve *çocuk* anlamında kullanılır³¹. Hatta bu âyette veya bağlacı ile bağlı olan 173. âyetteki *zürriyet* kelimesi de bunun insanın üremesiyle ilgisi olmadığını, *nesil* mânâsına geldiğini açıkça göstermektedir. *Zürriyet* kelimesi, aynı âyette hem Âdem hem de İbrâhîm (a.s.) hakkında kullanılmaktadır. Âyette onların nesilleri kastedilmektedir³². *Zürriyet* kelimesinin, esasen ‘küçük çocuklar’³³ anlamında kullanılması müfessirleri yanılgıya sevk etmiştir. Küçük çocuklar, muhatap değiller ki böyle bir cevap vermiş olsunlar. Öte yandan *zürriyet* kelimesi örfte, ‘küçükleri ve büyükleri’³⁴ de kapsar.

4) Müfessirler, *ahaze* fiiline “ahrece” *çıkardı* mânâsı vermişlerdir. Fakat Kur’ân’da geçen *ahaze* kelimelerinin³⁵ ve bu kökten türeyen diğer kelimelerin *çıkarmak* anlamında kullanılmadığını görmekteyiz. Dolayısıyla bu âyetin, *zürriyet*lerin üreme yoluyla Âdem’den alındığından bahsettiğini söyleyemeyiz. Başka bir ifadeyle bu âyet insanın zerreler halinde de olsa Âdem’den üremesinden söz etmez. Zira âyette, *benî âdem/âdemoğlu* ifadesi geçmektedir. Ayrıca âyette, insanın bu dünyada ana rahminde veya başka bir şekilde yaratılış merhalelerinden de söz edilmez. Fakat ikinci görüş sahipleri, buna konu ile ilgisi olmayan âyetleri delil getirmişlerdir.

5) Müfessirler, “benî” *oğullar* kelimesini dikkate almamışlardır. Demek ki, burada söz konusu Âdem (a.s.) değil, âdemoğludur, yani insanoğludur. O halde Allah, neden *zürriyet*lerini âdemoğlunun (insanoğlunun) sırtlarından aldığı zikretmiştir? Bunu anlamak için evvelâ, âyetin sibâk ve siyâkına dikkat etmek, sonra âyetin Kur’ân bütünlüğü içinde oturduğu yeri görmek gerekir. Bu âyet, daha önce söylediğimiz gibi, daha önceki âyete ve o âyetin yukarıdan beri bütünlük oluşturduğu manzumeye bağlıdır. Daha önceki âyetlerde Mûsâ kavminin durumundan uzunca bahsedilir. Onların kimisinin Allah’ın verdiği emirleri yerine getirdikleri, kimisinin ise verdikleri sözde (*mîsâk*) durmadıkları anlatılır³⁶. Yahudilerin bu durumunun anlatılmasından sonra, Hz. Peygamber’e hitapla, artık insanlara elçi geldikten sonra daha öncekilerin yaptıkları gibi sorumluluğu babalarının/atalarının sırtlarına atmamaları gerektiği, bizzat kendilerinin sorumlu oldukları ifade edilmiştir. Böylece Cenâb-ı Hakk, kendilerine elçiler ve kitaplar göndererek onların takip ettikleri küfür yolunun suçlusu olarak babalarını göstermelerini engellemiş, bir mânâda onları babalarının sırtından indirmiştir. İşte bu âyet buna işaret etmektedir. Allah, onları babalarının sırtından aldığı ifade ettikten sonra şöyle demiştir:

b) *Ve (peygamberler göndermek suretiyle) onları kendilerine şahit tuttu: ‘Ben sizin Rabbiniz değil miyim?’ (dedi). Onlar da ‘Evet şahit olduk’ dediler.*

31) Bk. el-Bakara, 2/124, 128, 266; Âl-i İmrân, 3/34, 36, 38; en-Nisâ, 4/9; el-En’âm, 6/84, 87, 133; el-A’râf, 7/173; Yûnus, 10/83; er-Ra’d, 13/23, 38; İbrâhîm, 14/40; el-İsrâ, 17/3, 62; el-Kehf, 18/50; el-Furkân, 25/74; el-Ankebût, 29/27; Yâsîn, 36/41; es-Saffât, 37/77, 113; el-Mü’min, 40/8; el-Ahkâf, 46/15; et-Tûr, 52/21; el-Hadîd, 57/26.

32) Meryem, 19/58.

33) el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 259.

34) el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 259.

35) Âl-i İmrân, 3/81, 187; 12; el-En’âm, 6/46; el-A’râf, 7/150, 154; Hûd, 11/67, 102; Yûsuf, 12/80; el-Hadîd, 57/8 vb.

36) Bk. el-A’râf, 7/159-171.

Müfessirler, âyetin bu kısmından hareketle insanoğlundan dünyaya gelmeden önce zerrelere halinde *mîsâk* veya *ahd* alındığını söylemişlerdir. Fakat burada *mîsâk* veya *ahd* kelimeleri geçmez. Elbette soru cümlesinin yapısından bir *mîsâk* alındığı anlaşılmalıdır. Fakat bu *mîsâk*, ne birinci görüş sahiplerinin dediği gibi 'rûhlar âleminde', ne de ikinci görüş sahiplerinin dediği gibi 'ana rahminde' alınmıştır. Bize göre *mîsâk*, insanlara elçiler ve kitaplar gönderilerek alınmıştır. Kur'ân'da geçen *mîsâk* ve *ahd* kelimelerini incelediğimizde, insanlardan sözüün (*mîsâk*ın) hep bu dünyada peygamberler vasıtasıyla alındığı görülür. Şu âyetler bunun açık delilidir:

*Biz İsrail oğullarından şöyle mîsâk/söz almıştık: "Allah'tan başkasına kulluk etmeyeceksiniz, anaya-babaya, yakınlara, yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz. İnsanlara güzel söz söyleyin, namazı kılın, zekâtı verin!" Sonra siz, pek azınız hariç döndünüz; hâlâ yüz çevirip duruyorsunuz.*³⁷

*Allah, peygamberlerden şöyle mîsâk/söz almıştı: "Bakın, size Kitap ve hikmet verdim; yanınızda bulunana doğrulayıcı bir peygamber geldiğinde, ona mutlaka inanacak ve ona mutlaka yardım edeceksiniz! Bunu kabul ettiniz mi? Ve bu hususta ağır ahdimi üzerinize aldınız mı?" demişti. "Kabul ettik!" dediler. "O halde şahit olun, ben de sizinle beraber şahit olanlardanım." dedi.*³⁸

Dolayısıyla ez-Zemahşerî'nin dediği gibi el-A'râf sûresi 172. âyetin bu kısmı *temsîl* ve *tahyîl*³⁹. Yani Cenâb-ı Hakk, insanlara gönderdiği peygamberden *mîsâk* olarak bir nevi o peygamberin gönderildiği kavimden de *mîsâk* almıştır. Yukarıda zikrettiğimiz iki âyet ve diğerleri⁴⁰, *mîsâk*ın bu dünyada alındığını göstermektedir.

Âyette geçen *Rabb* kelimesi bizim görüşümüzün doğruluğuna delâlet eder. *Rabb* kelimesi, "bir şeyi mükemmellik hedefine ulaşıncaya kadar bir halden diğer bir hale geçecek tarzda yetiştiren"⁴¹ demektir. Bu mânâyâ göre *Rabb*, 'insanın tekâmül etmesi için ona maddî ve manevî her türlü imkânı sağlayan kudret' demektir. Bunu şu âyet gayet güzel açıklamıştır: "*Rabb'inin yüce adını tesbih et. O, yarattı ve sonra mükemmel yaptı. O, bir ölçüye göre yaptı ve hedefini gösterdi.*"⁴² Gösterilen bu hedefe ulaşmak için manevî donanımlar gereklidir. Bunlar da, insana verilen akıl nimeti yanında, akla yol gösteren nebîler ve kitaplardır.

Müfessirler, "şehidnâ" *şahit olduk* sözünü kimin söylediği konusunda da ihtilaf etmişlerdir. Bazılarına göre bunu 'melekler' söylemiştir. Buna göre, rûhlar âleminde gerçekleştiği tasavvur edilen *mîsâk* alma olayına, âyette hiç zikredilmeyen 'melekler' de eklenmiştir. Bunun izah edilir bir tarafı yoktur. Bu sözü elbette Allah'ın vahyine muhatap

37) Bk. el-Bakara, 2/83.

38) Âl-i İmrân, 3/81.

39) Bk. ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II/310.

40) Diğer âyetler için bk. el-Bakara, 2/27, 63, 84, 93; Âl-i İmrân, 3/187; en-Nisâ, 4/154-155; el-Mâide, 5/7, 12-14, 70; el-A'râf, 7/169; er-Ra'd, 13/20, 25; el-Ahzâb, 33/7; el-Hadîd, 57/8.

41) el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garibi'l-Kur'ân*, 184.

42) el-A'lâ, 87/1-3.

olan kimseler ya da toplumlar söylemişlerdir. Bu ifadeyi kimin söylediğini şu âyet çok açık bir biçimde ortaya koymaktadır: *Ey cin ve insan topluluğu! İcinizden, size âyetlerimi anlatan ve bugünüünüzle karşılaşacağınıza dair sizi uyaran elçiler gelmedi mi? 'Kendi aleyhimize şahidiz' dediler. Dünya hayatı kendilerini aldattı ve kendilerinin kâfir olduklarına şahitlik ettiler*⁴³. Bu âyet, baştan itibaren ayrıntılı olarak izah etmeye çalıştığımız farklı yorumu itiraza mahal bırakmayacak bir şekilde desteklemektedir.

c) (O halde), kıyâmet gününde 'Biz bundan habersizdik!' diyemezsiniz. Ya da 'Daha önce babalarımız ortak koştu; biz de onlardan sonra gelen bir nesil old(uğumuz için ortak koş)uk. (O, mîsâkı) iptal edenlerin yaptıkları yüzünden bizi helâk mı edeceksin?' diyemezsiniz.

Bu âyetlerde ise Cenâb-ı Hakk, insanlara akıl verip peygamberler ve kitaplar göndererek bizzat kendilerinin sorumlu olduklarını bildirip, suçlarını babalarının sırtlarına yüklemelerine engel olduktan sonra, 'Biz bundan habersizdik!' veya 'Daha önce babalarımız ortak koştu; biz de onlardan sonra gelen bir nesil old(uğumuz için ortak koş)uk' şeklindeki itirazlarını bertaraf etmiştir.

173. âyet, "ev" (ya da) ifadesiyle başlamaktadır. Dolayısıyla bu âyet "ev" bağlacıyla bir önceki âyete bağlı olduğu için, öncelikle bu iki âyetin (172 ve 173) birlikte değerlendirilmesi gerekir. Böyle yapıldığında, 173. âyetteki "Daha önce babalarımız ortak koştu" ifadesinin, 172. âyetteki "Senin Rabb'in, âdemoğullarının sırtlarından zürriyetlerini aldı" ifadesini açıklar. Böylece âyetle hiç ilgisi olmayan rivâyetler kullanılarak Allah'ın kelâmına ilavelerde bulunma hatasına düşülmez. Böylece Allah'ın kelâmından anlaşılması gereken asıl mesaj elde edilmiş olur. Bu açıklamalardan sonra âyetin doğru mealini verelim:

Senin Rabb'in, âdemoğullarının sırtlarından zürriyetlerini aldı. Ve (peygamberler göndermek suretiyle) onları kendilerine şahit tuttu: 'Ben sizin Rabbiniz değil miyim?' (dedi). Onlar da 'Evet! Şahit olduk' dediler. (O halde), kıyâmet gününde 'Biz bundan habersizdik!' diyemezsiniz. Ya da 'Daha önce babalarımız ortak koştu; biz de onlardan sonra gelen bir nesil old(uğumuz için ortak koş)uk. (O, mîsâkı) iptal edenlerin yaptıkları yüzünden bizi helâk mı edeceksin?' diyemezsiniz.

Sonuç olarak Kur'ân, önce Kur'ân ile açıklanmaya çalışılırsa pek çok tarihî hatanın tekrardan kurtulmuş oluruz. Öte yandan bugün elimizde bulunan bilimsel verileri tarafsız olarak değerlendirmeli ve onları sırf ilâhî mesajın aslını anlamak için kullanmalıyız. Bir görüşü, Mu'tezile'ye ait olduğu için hiç incelemeden reddedemeyiz. Kaldı ki Fahreddin er-Râzî bile Mu'tezile'nin bu konudaki görüşünün kesin olarak çürütülemediğini ifade etmektedir. Bu hakikatler ortada iken, âyetle ilgisi olmayan bazı rivâyetlerden yola çıkılarak, Kur'ân'ın hiçbir âyetinde imâ dahi edilmeyen bir âlem tasavvur edip Allah'ın orada insanları dünyaya gelmeden evvel zerrelere halinde yaratıp onlardan mîsâk aldığını iddia etmek körü körüne taklitten başka bir şey değildir. Bu hayalî âlemde yola çıkılarak diğer bazı âyetlerin tefsir edilmeye çalışılması da başka bir hatadır.

43) el-En'âm, 6/130.